



WOJTILLA GYULA

## Volt-e Indiának története?

Létezett-e történeti tudat és történetírás a korai Indiában?

A főcímben szereplő kérdésre egy szóval azt válaszolhatnám, hogy igen, és itt be is fejezhetném mondanivalómat, de akkor a második kérdés megválaszolatlan maradna. Erre az izgalmas kérdésre pedig sok, eltérő válasz született.

Kezdjük az ókori indiaiak történeti tudatát tagadó és történetírásuk hiányát hangoztató válaszokkal.

Dzsavaharlál Nehru *India fölfedezése* című könyvében azt írja, hogy „eltérően a görögöktől és eltérően a kínaiaktól és az araboktól, az indiaiak a múltban nem voltak történések”. A történelmi szemlélet hiányát a mítoszokból és történetekből felépített múltkép helyettesítette. Ez az „elképzelt történelem” a „népnek erős és tartós kulturális alapot biztosított. De a történelem figyelmen kívül hagyásának voltak káros következményei is, melyeknek ma is rabjai vagyunk.”<sup>1</sup>

Időrendi sorrendben az első nemleges válasz a zseniális Albirunitól származik. Albiruni, Ázsia Leonardo da Vincije, a csillagászat, matematika és kronológia kiváló szakértője Indiáról szóló könyvében, amelyet eredeti szanszkrit források figyelembevételével 1030 körül írt, a következőket állapítja meg: „A hinduk nem szentelnek nagy figyelmet a dolgok történeti rendjének. Nagyon hanyagok a dolgok időrendi egymásutániségének a közlésében, és amikor információért noszogatják őket, és zavarban vannak, hogy mit mondjanak, akkor mindig mesemondásba fognak.”<sup>2</sup>

Hermann Oldenberg, az európai indológia egyik legnagyobb egyénisége szerint a történelmet az indiaiak nem tekintették tudománynak, mivel számukra csak az számított tudománynak, ahol „a szabályok rendszerében művészt kellett alkotni”. Így náluk tudomány volt a művelt beszéd, a filozófia, az erotika és a matematika.<sup>3</sup> Az sem tartozott az indiai szellem erősségei közé, hogy a különböző dolgokat még „csíra állapotukban, a szellemi alkotás során még el nem különült formájukban” egymástól elválasszák, például a jogtudomány is későn alakult ki, és sohasem vált el tökéletesen a szokásjogtól vagy a vallástól. Hasonlóképpen a történelem, „ami egyedül történelem, és nem valami más, nem gyakorlati teológia és nem költészet, nem tudott Indiában kifejlődni”.<sup>4</sup>

Ulrich Schneider egykori freiburgi professzor ugyanezt a gondolatot még tömörebben így fogalmazza meg. „Az indiai gondolkodás erősen ragaszkodik az absztrakcióhoz és az elméletgyártáshoz, lényegében történetitlen.” „Ezzel nem egyenesen azt akarom mondani,

<sup>1</sup> Nehru, Dzsavaharlál: *India fölfedezése*. Ford. Gáthy Vera. Budapest, 1981. 133–134.

<sup>2</sup> Sachau, Edward C. (ed.): *Alberuni's India*. Vol. 2. Delhi, 1993. 10–11.

<sup>3</sup> Oldenberg, Hermann: *Aus dem alten Indien. Drei Aufsätze*. Berlin, 1910. 99., 107.

<sup>4</sup> Oldenberg: *Aus dem alten Indien*, 107.

hogyan az indiaiaknak semmi érzéke nem volt a történelem iránt. Az nyilván túlzás volna. De a görögökkel és a kínaiakkal összehasonlítva ez a helyzet.”<sup>5</sup>

A kiváló japán professzor, Hajime Nakamura a keleti népek gondolkodásáról írt, ma már klasszikusnak számító munkájában kijelenti, hogy az indiaiak, akik nem törekedtek arra, hogy az idő fogalmát mennyiségileg megragadják, ritkán írtak történeti munkákat, amelyekben pontos időpontok szerepelnek. Ez a tény az indiai kultúra jellegzetes vonása.<sup>6</sup> Összes, történelemről szóló könyvüket – kevés ilyen van – a fantasztikum és a legendák jellemzik. Ezek nem a történelemtudomány, hanem inkább a művészet termékei.<sup>7</sup>

Arthur Llewellyn Basham, egykori londoni, majd canberrai professzor, akinél a 20. század legjobb indiai történészei doktoráltak, először 1954-ben megjelent klasszikus monográfiájában úgy látja, hogy „igazságtalan volna azt állítani, hogy India semmiféle történeti érzékel nem rendelkezett, de az indiaiak saját múltjuk iránt megnyilvánuló érdeklődése inkább a legendás aranykor mesés királyaira összpontosul, mintsem a nagy birodalmakra, amelyek felemelkedtek, majd lehanyatlottak a történeti időkben”.<sup>8</sup> Jellemző, hogy 1967-ben a második kiadás előszavában szükségesnek találta leírni, hogy a helyzet nem javult, teljes a bizonytalanság Kaniska datálása körül, továbbra is megmaradtak a sötét korszakok, jelesül a Buddha és a Maurják közötti, valamint a kusánok és a Gupták közötti időszakok.<sup>9</sup> Mit is tehetnénk ehhez hozzá? A helyzet azóta nem változott, sőt romlott, hiszen Buddha datálása, amely sokáig az ókori indiai kronológia egyik sarkköve volt, napjainkra teljesen cseppfolyóssá vált.<sup>10</sup>

Nirad C. Chaudhuri közíró, akit a nyelvi finomságokra kényes angol kritika „született írónak” nevezett, és aki írásaiban India társadalmát és kultúráját az indiaiaktól szokatlan öniróniával ábrázolja, jellemzőnek tartja, hogy még a legnagyobb szanszkrit költőnek, Kálidásznak a korát sem lehet meghatározni az indiai hagyományból, arról nem is beszélve, hogy a modern Indiában legnépszerűbb vallási könyvnek, a *Bhagavadgítának* a datálásával mennyit küszködött a nagyhírű filozófus, később államelnök, S. Radhakrishnan vagy Franklin Edgerton, az egyik legkiválóbb amerikai indológus professzor.<sup>11</sup>

Most lássunk néhány olyan nézetet – vagy legalábbis ahhoz közelálló véleményt –, amely elfogadja, hogy az ókori Indiában létezett történeti tudat és történetírás. Michael Witzel, a Harvard egyetem német származású professzora általánosságban elhamarkodott állításnak nevezi azt a kijelentést, hogy Indiának nem volt történelme, és hogy a történetírás – nem számítva a koraközépkori kasmíri királykrónikát, a *Rádzsatarangini*-t – nem volt jelen. „Az ilyen kijelentés szerinte azon az első látásra elfogadható megfigyelésen nyugszik, hogy a Hérodotoséhoz hasonló egybefüggő munkák hiányoznak Dél-Ázsiában.”<sup>12</sup>

<sup>5</sup> Schneider, Ulrich: *Indisches Denken und sein Verhältnis zur Geschichte*. Saeculum, Jg. 9. (1958) Heft 2. 158.

<sup>6</sup> Nakamura, Hajime: *Ways of Thinking of Eastern People: India-China-Tibet-Japan*. Honolulu, 1964. 81.

<sup>7</sup> Nakamura: *Ways of Thinking of Eastern People: India-China-Tibet-Japan*, 145.

<sup>8</sup> Basham, Arthur Llewellyn: *The Wonder that was India*. Calcutta–Allahabad–Bombay, 1981. 45. (Az 1967-es kiadás szövegét változatlanul közlő indiai paperback kiadás)

<sup>9</sup> Basham: *The Wonder that was India*, VIII.

<sup>10</sup> Wojtilla Gyula: *A Buddha élete és tanítása*. In: Szilágyi Zsolt – Hidas Gergely (szerk.): *Buddhizmus*. Budapest, 2013. 13.

<sup>11</sup> Chaudhuri, Nirad C.: *Hinduism. A Religion to Live by*. Oxford – New York – Toronto, 1980. 35.

<sup>12</sup> Witzel, Michael: *On Indian Historical Writing. The Role of the Vamcavalis*. PDF version. Journal of the Japanese Association of South Asian Studies, vol. 2. (1990) 1. A letöltés helye:

Sheldon Pollock, a Columbia egyetem professzora, aki tudományelméleti és ideológia-történeti témájú írásaival az utóbbi két évtizedben sok vitát gerjesztett, a tőle megszokott, érzelmileg túlfűtött, némileg mesterkéltnél, de ugyanakkor provokatív stílusban a következőket írja: „Bárhogy is ítéljük meg a történetiség helyzetét az indiai gondolkodás világában, az orientalisták engedelmevel, létezett történelem Indiában, a brit gyarmatosítást és hatásait mint az egyik legjelentősebb eseményt mindenképpen figyelembe kell venni ahhoz, hogy az indiai gondolkodást megkíséreljük megérteni. [...] Azt kérdezni [...], hogy vajon léteztek-e a történeti tudat formái, annyi, mint egy külső értékeket előtérbe helyező perspektívából feltenni egy csaknem nonszensz kérdést [...] Mindenféle, a »hagyományos indiai észről« és »a kulturális jelenségek ciklikus megújulásában való nem változó hitéről« szóló blablának bírsággal büntetendőnek kellene lennie.”<sup>13</sup>

Azt hiszem, jobb, ha egy időre felhagyunk a sommás és egymással élesen szembenálló válaszok ütköztetésével, és inkább megpróbálunk olyan szempontokat keresni, amelyekből a lehetséges válaszok tényszerű elemei megállapíthatók.

Romila Thapar professzornő, a korai indiai történelem ma élő elsőszámú tudósa a történeti tudat „beágyazott” (*embedded*) és „külsődlegessé tett” (*externalized*) formáiról beszél. Azt maga is elismeri, hogy nehéz a történeti tudat mibenlétét meghatározni. Szerinte ez a múlt egyszerű érzékelése és a történetiség között mozog. A „beágyazott” forma legmélyebb rétege, a mítosz az indiai történelem azon korai szakaszára jellemző, amikor még nem létezett állam.<sup>14</sup> Később a történeti tudat fontosságának növekedése az *itihásza-purána* műfaj megszületéséhez vezetett. Az *itihásza-purána* kifejezést nehéz definiálni, jelentése „az érzékelt múlt és a történetiség között mozog”.<sup>15</sup> A történetiség további fejlődését azután a feliratokon megjelenő, történeti időpontokat jelölő dátumokkal látja igazolhatónak. A dátumok feltüntetésének szokása a Nap naptár elterjedéséből eredhet a Kr. u. 1. évezredben, de ez a szokás összefügghet az egyének a hatalomban történő legitimitációjával is. A dátum feltüntetését az a hiedelem is szükségessé tette, hogy minden cselekedetet annak a pillanatnak a szerencsés volta befolyásol, amikor azokat végrehajjták.<sup>16</sup> A „beágyazott” és „külsődlegessé tett” forma közötti végleges átmenetet azután az idézte elő, hogy a harcosok rendje, amely korábban eredetének legitimitálására a „beágyazott” formát használta, fokozatosan igényt tartott nemzeti genealógiák felállítására. Ez a múltból kilépést jelenti, és már kimutatható történeti mag.<sup>17</sup> A történelmi hagyományokról írt legújabb terjedelmes könyvében ezt tovább gondolva azt hangoztatja, hogy a szerzők szándékától, a hallgatóságtól és a tárgysorozattól függően a történeti hagyománynak három fajtája különböztethető meg. A *bráhmána* szerzőknek tulajdonított *itihásza-purána* van túlsúlyban. Egy másik fajta az, amelyet bárdköltészetnek lehet nevezni, noha ennek a műfajnak a korai alkotásait a *bráhmanák* olyan erősen átírták, hogy a ránk maradt művekből nehéz kihámoz-

www.infinityfoundation.com/vamsa.pdf . Letöltés ideje: 2014. április 3. Eredeti megjelenési hely: Journal of the Japanese Association for South Asian Studies, vol. 2. (1990) 1–57.

<sup>13</sup> Pollock, Sheldon: *Is There an Indian Intellectual History? Introduction to „Theory and Method in Indian Intellectual History”*. Journal of Indian Philosophy, vol. 36. (2008) No. 5-6. 535. A letöltés helye: www.columbia.edu/cu/mesaas/faculty/directory/pollock\_pub A letöltés ideje: 2014. április 3.

<sup>14</sup> Thapar, Romila: *Society and Historical Consciousness: The Itihasa-purana Tradition*. In: Thapar, Romila: *Essays in Early Indian History*. Oxford, 2000. 123–125. (A tanulmány először 1986-ban jelent meg.)

<sup>15</sup> Thapar: *Society and Historical Consciousness...* 133.

<sup>16</sup> Thapar: *Society and Historical Consciousness...* 143.

<sup>17</sup> Thapar: *Society and Historical Consciousness...* 148.

ni az eredeti tartalmat. Mindezekhez képest ellenpont a *dzsaina* és buddhista szerzőktől származó irodalom, amelyben az egyes uralkodókról szóló tudósítások a megfelelő egyházak tanításának történetéhez kötődik.<sup>18</sup> Ugyanebben a könyvében világos különbséget fogalmaz meg Thapar a történeti tudat, a történeti hagyományok és a történetírás között. A történeti tudat minden társadalom alapvető jellemvonása, és ebből származnak a történelmi hagyományok.<sup>19</sup>

A számunkra fontos kérdésre, hogy létezett-e történetírás a korai Indiában, Thapar a nevezett könyvben nem keres választ. Kijelenti, hogy nem állt szándékában bizonyítani annak hitelességét, ami a korai indiai szövegekben elbeszélésre került, „ennélfogva, hogy vajon a korai indiai társadalom megteremtette-e a történetírás számunkra ma ismert formáját, nem az én kérdésem”.<sup>20</sup>

A Thapar által felvázolt gondolatmenet egyes pontjai nem problémamentesek. Az első kérdés az, hogy mit is jelent az *itihász*a az indiai tudós hagyományban. A késővédikus szövegekben semmiféle különbség nem mutatkozik az *itihász*a és a *purána* jelentése között. Mindkettő jelentése „monda”, „legenda”, és a két fogalom gyakran mint összetétel jelenik meg.<sup>21</sup> A *Cshándógja upanisad*ban az *itihász*a jelentése „mondakincs” (*Sagengut*), és a puránával együtt az ötödik Védának számít.<sup>22</sup> Az *Arthasásztrá*ban, az ókori India egyik legfontosabb szövegében a fogalom háromszor fordul elő. Az első helyen (1,3,2) ez áll: „Az Atharva-véda és az Itihász-véda a Védák.”<sup>23</sup> Patrick Olivelle szerint „az itihásza kategória (narratívák, amelyeket a hagyományon belül történetieknek tekintenek) általában a két nagy szanszkrit eposzra, a Mahábháratára és a Rámáyanára vonatkozik, de az, hogy itt mit jelent, nem világos.<sup>24</sup> A másik helyen (1, 5, 13) a szó jelentése Olivelle szerint „isme, tan” (*lore*), amit a király a nappal második felében köteles tanulmányozni. A harmadik (1, 5, 14) helyen ezt olvassuk: „Az isme/tan (*itihász*a) a puránákból, a beszámolókból (*itivrítta*), elbeszélésekből (*ákhjájiká*), kiragadott példákkal történő illusztrációkból (*udáharana*), jogi tankönyvekből (*dharmasásztra*) és a haszon tankönyveiből (*arthasásztra*) áll.” Olivelle szerint a szöveg hely egy glossza, amely később csúsztatott be a szövegbe az *itihász*a fogalom magyarázatára. A beszámoló (*itivrítta*) jelentése nem világos, noha egy kommentár a *Mahábhárat*a és a *Rámájana* eposzokkal azonosítja. Lehet, hogy ez olyan eseményekről szól, amelyekről azt gondolták, hogy a múltban történtek, ami történelemnek nevezhető. Az nem világos, hogy az elbeszélések (*ákhjájiká*) és a kiragadott példákkal történő illusztrációk (*udáharana*) mire vonatkoznak. Egyesek olyan mesékre és történetekre gondolnak, mint amelyek a *Pancsatantrá*ban olvashatók.<sup>25</sup> A Kr. e. 1. és Kr. u. 2. század között összeállított *Manu* törvénykönyv 3, 232-ben az *itihász*a szó „epikus elbeszélés” (*epic narrative*)<sup>26</sup>

<sup>18</sup> Thapar, Romila: *The Past Before us. Historical Traditions of Early North India*. Ranikhet, 2013. 684.

<sup>19</sup> Thapar: *Society and Historical Consciousness...* 82–83.

<sup>20</sup> Thapar: *Society and Historical Consciousness...* 8.

<sup>21</sup> Mylius, Klaus: *Sanskritischer Index der jungvedischen Names und Sachen*. Ethnographisch-Archäologische Zeitung, Jg. 17. (1976) 357.

<sup>22</sup> Slaje, Walter (Hrsg. und Übers.): *Upanischaden. Arkanum des Veda*. Berlin, 2009. 318.

<sup>23</sup> Wojtilla Gyula – Illés Imre Áron – Zentai György (szerk.): *Ókori indiai történeti szöveggyűjtemény*. Szeged, 2012. 71. Ford. Wojtilla Gyula.

<sup>24</sup> Olivelle, Patrick (trans.): *King, Governance and Law in Ancient India. Kautilya's Arthasástra*. Oxford, 2013. 468.

<sup>25</sup> Olivelle: *King, Governance and Law*, 471.

<sup>26</sup> Olivelle, Patrick (trans.): *The Law Code of Manu*. Oxford, 2004. 60.

vagy „történet” (*tale*)<sup>27</sup> jelentésű. Az egyetlen indiai tudományokat osztályozó mű, ami fennmaradt, a nem sokkal 1653 előtt élt Madhuszúdana Szaraszvati *Praszthánabhéda* (A mód-szerek fajtái) című könyve, 2, 7, 4 azt állítja, hogy a *Mahábhárata* és a Válmiki-féle *Rámájana* a *dharmasásztra* (jogtudomány) kategóriába tartoznak, és mint *itihászák* nevezetesek.<sup>28</sup>

Mindezekből az látszik, hogy az indiai hagyomány az *itihász*a műfajt leginkább a Thapar által „beágyazott” történeti tudatnak nevezett kategóriába sorolja. A fogalom hagyományosan nem jelent történelmet. A modern indoárja nyelvekben, például a hindiben (*itihász*) vagy a bengáliban (*itihás*) a „történelem” jelentés a legújabb kori nyelvújítás gyümölcse.<sup>29</sup>

A *puránák* történeti forrásértékének megítélésében a kutatók két nagy táborra oszlanak. Frederick Eden Pargiter, Vincent Arthur Smith, Vishnampet R. Ramachandra Dikshitar, Ramesh Chandra Majumdar, később Roger Morton Smith, részben Romila Thapar a *puránák*at értékes történeti forrásoknak tartják. Nem kevésbé rangos tudósok ennek ellenkezőjét állítják. Arthur Berriadales Keith, a kiváló szanszkritista és irodalomtörténész, hosszú cikksorozatban cáfolta Pargiter állításait. Basham kételkedik abban, hogy a *puránák* felhasználhatók volnának az indiai történelem rekonstruálásában. A zseniális Damodar Dharmanand Kosambi egyenesen a középkori szanszkrit *puránák* „vég nélküli unalmas feleségéről” beszél.<sup>30</sup> Michael Witzel szerint a *puránák* sok legendás anyagot tartalmaznak, adataik szedett-vedettek, ráadásul más forrásokból, elsősorban a védákból és az eposzokból lettek összegyűjtve. Sajnálatosnak találja, hogy Romila Thapar és egyes modern indiai régészek kritikátlanul használják azokat.<sup>31</sup> Ez a kritika Thapar 1990 előtti írásaira valóban érvényes, később a professzornő maga módosította álláspontját. Egy 1997-es tanulmányában már azt írja, hogy „a listák nyilvánvalóan nem szükségszerűen arra irányultak, hogy autentikus történeti tudósítások legyenek”.<sup>32</sup>

A *puránák* „történeti” forrásként leggyakrabban idézett részei a királylisták. Ezekre azonban az jellemző, hogy a bennük szereplő nevek többségükben azonosíthatatlanok, és a más forrásokból igazolható adatokban is jó adag fantasztikum rejlik. Erre jó példa a *Visnu-purána* 4, 24, 3-9-ben olvasható nevezetes királylistája.<sup>33</sup> Ebben az Adzsátasatrut megelőző királyok sora teljesen mitikus, Adzsátasatru magadhai király tévesen mint Sisunága uralkodó szerepel, a Sisunága dinasztia tíz királya háromszázhatvan évig volt uralmon, a modern kutatás által kalkulált ötvenegy évvel szemben; a kilenc Nanda király száz évig uralkodott, a modern kutatás szerint viszont a Nandák – pontosan nem tudjuk, hányan – csupán negyvenegy éven át voltak hatalmon. Meglepően pontos értesülés viszont az, hogy a *bráhmána* származású Kautilja fosztja meg őket a hatalomtól, és utána felkeni királynak Csandraguptát, akit fia, Binduszára, majd annak fia, Asóka követ. Az Asókat követő királyok nevei ismét csak problematikusak, a Maurja-dinasztia százharmincöt évig tartó ural-

<sup>27</sup> Bühler, Georg (trans.): *The Laws of Manu*. Oxford, 1882. 118.

<sup>28</sup> Weber, Albrecht (Hrsg.): *Madhusudana Sarasvati's encyclopädische Übersicht der orthodoxen brahmanischen Literatur (Text und Paraphrase)*. Indische Studien, Jg. 1. (1850) 1–24.

<sup>29</sup> Mc Gregor, Ronald Stuart: *Oxford Hindi-English Dictionary*. New Delhi, 2010. 104.; Biswas, Sailendra: *Samsad Bengali-English Dictionary*. Calcutta, 1980. 167.

<sup>30</sup> Minderről jó összefoglalást ad Rocher, Ludo: *The Puranas*. Wiesbaden, 1986. 118–121.

<sup>31</sup> Witzel: *On Indian Historical Writing...* 2.

<sup>32</sup> Thapar, Romila: *Linear Time in Historical texts of Early India*. In: Dick van der Maij (ed.): *India and Beyond. Essays in Honour of Frits Staal*. Leiden–Amsterdam, 1997. 568.

<sup>33</sup> *Ókori indiai történeti szöveggyűjtemény*, 13–14.

ma viszont meglepően pontos, és az a megállapítás, hogy az utolsó Maurját a hadvezér Pusjamitra, a Sunga-dinasztia megalapítója taszítja le trónjáról, teljesen megfelel a valóságnak.

Érdekes szempontnak tartjuk Ludo Rocher amerikai professzor hipotézisét, miszerint a görög Megasthenés és a római idősebb Plinius utalásai a Nagy Sándor előtti indiai királyok számáról és uralkodási éveik összességéről azt sejtetik, hogy az indiaiaknak voltak királylistáik, és ezek az Indiába látogató idegenek tudomására juthattak.<sup>34</sup> Ha ezt elfogadnánk, akkor ennek a hagyománynak az időkereteit több évszázaddal kitágíthatnánk, és nem abból kellene kiindulnunk, hogy a *puránákat* a bennük található királylisták alapján, amelyek a Gupta-korig, Kr. u. 320-ig futnak, nem tekinthetjük korai ókori alkotásoknak.

Az ősi indiai királylistáknak az antik szerzőkhöz kerülésének lehetőségéről Klaus Karttunen helsinki professzor, a problémakör elsősorú szakértője úgy vélekedik, hogy elvben elképzelhető *puránák* vagy *purána* jellegű tudósítások meglétének feltételezése, amelyek az Arrhianosnál ránk maradt beszámoló eredetét képezhetnék. Maga a beszámoló a tolmácsok félreértéseinek és a Megaszthenésznél is működő *interpretatio graeca* hatásának köszönhetően nyert formát. De mindezt „talán soha nem fogjuk tudni”.<sup>35</sup>

Ezt a hipotézist véve alapul és a középkori regionális genealógiai jegyzékek meglétére hivatkozva Witzel egyenesen azt állítja, hogy az ókori történeti források és a történeti tudat állítólagos hiánya nagymértékben inkább a középkor véletlenjeinek köszönhető, és nem vallási vagy filozófiai nézeteknek. A legfőbb „véletlent” a muszlim hódításban látja, mivel azokban a régiókban, ahol ez kevésbé érvényesült: Nepálban, Orisszában és Srí-lankán történeti írások valóban születtek.<sup>36</sup> Ami Witzel gondolatmenetét illeti, azt elfogadhatónak tartom, hogy a muszlim politikai hatalom belépésével India központi területein megszűnt az a politikai milió, amely a *puránákból* ismert hagyományt táplálta. Az a tény viszont, hogy a szanszkrit irodalom minden korábbi műfaja virágzott, és ezzel együtt a hinduizmus is változatlan erővel élt tovább, amelyben az emlékezet sokféle fajtája erőteljesen jelen volt, véleményem szerint ellentmond Witzel felfogásának. Végezetül fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a puránikus királylisták feltűnő hasonlóságokat mutatnak az ókori kelet más területeiről, így Egyiptomból vagy Mezopotámiából előkerült királylistákkal és évkönyvekkel. Az újabb historiográfiai kutatásokban általános az a vélemény, hogy ezek „a történetírást gátló és nem serkentő tényezőknek bizonyultak”. E források „a történelemnek nem a jelentőségét, hanem éppen ellenkezőleg, a trivialitását bizonyítják”, és azt mutatják, „hogy semmi elbeszélésre érdemes nem történt”.<sup>37</sup>

A *puránákról* értekezve külön kell szólnom egy érdekes szövegről, amely címében viseli a *purána* elnevezést, de műfajilag nem tartozik ebbe a kategóriába. A *Jugapurána*, amely egy nagyobb asztrológiai mű része, egyfajta „történeti” prófécia, amely Magadha királyság fénykorától (Kr. e. 6–5. század) nagyjából a Kr. u. 1. századig tartó időszak krónikája. Ezt a forrást, amelynek a sok kézirat alapján két korai szövegváltozatát lehet megállapítani, a kutatók a legkorábbra, a Kr. u. 1. századra datálják, de egyes szövegrészek, ha ezeket összevetjük a *Manu* törvénykönyv, a *Mahábhárata* és a *puránák* megfelelő szövegrészeivel, egy ké-

<sup>34</sup> Rocher: *The Puranas*, 123.

<sup>35</sup> Karttunen, Klaus: *India and the Hellenistic World*. Helsinki, 1997. 90.

<sup>36</sup> Witzel: *On Indian Historical Writing...* 48.

<sup>37</sup> Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Ford. Hidas Zoltán. Budapest, 1999. 74–75.

sőbbi időpontot is megengednek.<sup>38</sup> A baktriai görögök egészen Pátaliputráig vezetett hadjárataról a következőképpen tudósít: „A veszekedettten vitéz görögök, miután elfoglalták Szákétát, a panycsalákkal és a mathurákkal együtt el fogják foglalni Kuszumadvadsát. Miután a kiterjedt vizesárok közé helyezett Pátaliputrát elérték, valamennyi körzet zúrvaros lesz, nem kétséges. Azután a fegyverek és fák végső nagy csatája következik. A városban a görögök és a fejedelmek fogják tanítani a népet(?). A háborúba keveredett görögök nem maradnak a Középső országban. Nem kétséges, hogy köztük kölcsönös megegyezés születik [a távozásra, ami annak köszönhető], hogy saját királyságukban félelmetes és szerfelett borzalmas háború tört ki.”<sup>39</sup>

A királylistáktól eltérően, ahol csak nevek és dinasztiák egymás utáni felsorolását olvashatjuk, itt egy konkrét eseménysor leírását és arról a feltűnő jelzőkbe sűrítve egyfajta értéktételest is találunk. Az események itt felvázolt menete más írott forrásokból, illetve a régészeti feltárások alapján nagy valószínűséggel rekonstruálhatók.<sup>40</sup> A szöveg műfaji besorolása, a prófécia irodalomból kölcsönzött stílusjegyei alapján a *Jugapurána* formailag mégsem tekinthető valódi történeti forrásnak. Ugyanakkor tartalmilag sem az, mert üzenete ugyanaz, mint a *Mahábhárata* megfelelő könyveie vagy a korai *puránáké*, nevezetesen az, hogy az időszámításunkat közvetlenül megelőző és követő századokban az egymást követő hullámokban Indiába érkező idegen népek és eddig ismeretlen helyi dinasztiák a feje tetejére állították Észak-India hagyományos bráhmanista társadalmát.<sup>41</sup> Ráadásul ez az üzenet az Indiára oly jellemző ciklikus időfogalomba – erről később még szó lesz – illeszkedik, ha a *Jugapuránában* elmondott események a hagyomány szerint Kr. e. 3102-ben elkezdődött *kalijugát* illusztrálják.<sup>42</sup>

Sok tudós az indiaiak sajátos indiai idő felfogásával magyarázza a történeti tudat esetleges hiányát. Mircea Eliade, a nagyhírű vallástörténész az egyedüli indiai ciklikus időszemléletet és az ettől elválaszthatatlan, újjászületésekről szóló tant tartja a történetiség kifejlődését legfőképpen akadályozó tényezőkné, mert a hinduizmusban az utóbbi választ adott az emberi sorsra, és el tudott számolni a történelmi tapasztalattal. Ez a felfogás „élteti és vizsgáltja azt, aki a történelem rémületében él”.<sup>43</sup> Ez a két tényező kizárja egy lineáris időfogalom meglétét.

Az idő fogalmáról alkotott ókori indiai elképzelések ismertetése messze túlmutatna jelen vizsgálódásunk határain, több önálló tanulmány tárgya lehetne. Itt most elégedjünk meg azzal, hogy elmondjuk, mit is jelent a ciklikus időszemléletben egy ciklus, és akkor közelebb jutunk az előbbi kérdésselvetés lényegéhez. Az indiaiak szerint a világ örök, de ciklusokból áll. Az alapciklus neve *kalpa* vagy Brahmá teremtőisten egy napja, ami 4320 millió földi évnél felel meg. Háromszázhatvan Brahmá nap alkot egy Brahmá évet, és magának Brahmának az élete száz év. Ha ezt végigszámoljuk, kiderül, hogy Brahmá élete 311 040 000 millió évig tart. Utána a világmindenség visszatér a Világzellembé, és ott marad addig, amíg egy új teremtő meg nem születik. Minden egyes *kalpa* tizennégy *manvantarából* áll,

<sup>38</sup> Wojtilla, Gyula: *Did the Indo-Greeks Occupy Pátaliputra?* Acta Antiqua Hung., vol. 40. (2000) 498–499.

<sup>39</sup> Ókori indiai történeti szöveggyűjtemény, 95. Ford. Wojtilla Gyula.

<sup>40</sup> Wojtilla: *Did the Indo-Greeks Occupy Pátaliputra?* 498–499.

<sup>41</sup> Sharma, Ram Sharan: *Early Medieval Society*. Kolkata, 2003. 66–68.

<sup>42</sup> Vö. Stietencron, Heinrich von: *Kalkulierter Religionsverfall: Das Kaliyuga in Indien*. In: Zinser, Hartmut (Hrsg.): *Untergang von Religionen*. Berlin, 1986. 135–150.

<sup>43</sup> Eliade, Mircea: *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és története*. Budapest, 1998. 173. Ford. Pásztor Péter.

ezek egyenként 306 720 000 évig tartanak. Az egyes *manvantarák* hetvenegy *mahájuga*-ra oszlanak, és ezekből ezer alkot egy *kalpát*. Minden egyes *mahájuga* négy *jugából* áll, és ezek közül az utolsó a 432 000 évig tartó *kalijuga*, amelyben összekeverednek a társadalmi osztályok, felborul a vallási rend.<sup>44</sup> Egy ilyen világképben, amely egyedülálló az ókori kultúrákban, a történeti időnek, az egyéni életnek egyáltalán nincs jelentősége. Ehhez még hozzátehetjük, hogy a buddhizmus, a *szánkhja* és a *védánta* filozófiai iskolák követői tagadják az idő abszolút realitását.<sup>45</sup>

Fontos azt is tudni, hogy az „idő” fogalomra leggyakrabban használt *kála* szónak is sajátos jelentésmezeje van: egy meghatározott időpont, idő általában, időtartam, a valamire megfelelő idő, étkezési idő, időmérték (a *verstanban*), rész, vég, sors, végzet, a halál és a halál ideje.<sup>46</sup> A buddhizmussal és dzsainizmussal egykorú *ádzsivika* irányzat képviselői abban hittek, hogy az újjászületések láncolatából csak a Sors, a Fátum hozhat végső megszabadulást. A Mahábháratában egy ehhez közelálló doktrína a *kálaváda*, „az időről mint sorsról szóló tan”. A világmindenséget a cselekvés hajtja, amely az időhöz/sorshoz van kapcsolva.<sup>47</sup>

Romila Thapar hevesen bírálja Eliadét, akinek a véleményében a korai orientalizmus történészeinek felfogását látja újra felbukkanni. Thapar a ciklikus időszemléletet, sőt az azal kölcsönös viszonyban álló filozófiai eszmét – miszerint a világmindenség léte illuzórikus – sem tartja elégséges oknak a történeti „idő” fogalom hiányának a feltételezésére az ókori Indiában, mivel a lineáris időfelfogás jelen van a *puránákban*, az egyes dinasztiák fémjelezte érákban és a feliratokban.<sup>48</sup> Alex Michaels heidelbergi professzor a hinduizmusról írt, multidiszciplináris kutatásokból született könyvében úgy vélekedik, hogy a hinduizmusra és az indiai kultúrára jellemző „azonosító magatartás” (*identifikatorische Habitus*) úgy fogja fel a történelmet, mint ugyanaz megismétlődése és kitágítása (*Ausdehnung*), és ezért kevésbé érdekelt a cezúrákban és a korszakhatárok meghúzásában, és szívesen kerüli azt, amit Eliade a „történelem rémületé”-nek nevez.<sup>49</sup>

A történeti források hiányának magyarázatában ismét csak más felfogást képvisel Hermann Kulke német professzor, az India ókori és középkori történetével foglalkozó egyik legismertebb szakember és a sok vitát kiváltó nézeteiről ismert amerikai Burton Stein professzor. Ők ennek fő okát a kasztrendszerben vélik megtalálni, amely semmivé tette a legfelsőbb kasztot képviselő tanult *bráhmanák* és az alacsonyabb kasztú, udvari vagy tempelomi írások közötti „üdvös együttműködést”.<sup>50</sup> Véleményünk szerint ezzel a jól hangzó hi-

<sup>44</sup> Basham: *The Wonder that was India*, 323.

<sup>45</sup> Bose, Debendra Mohan – Sen, Samarendra Nam – Subbarayappa, B. V. (eds.) *A Concise History of Science in India*. New Delhi, 1971. 477.

<sup>46</sup> Monier-Williams, Monier: *A Sanskrit-English Dictionary*. Oxford, 1960. 278.

<sup>47</sup> Bronkhorst, Johannes: *Greater Magadha. Studies in the Culture of Early India*. Leiden–Boston, 2007. 105–106.

<sup>48</sup> Thapar, Romila: *Linear Time in Historical Texts of Early India*. In: Dick van der Meij (ed.): *India and Beyond: Aspects of Literature, Meaning, Ritual, and Thought. Essays in Honour of Frits Staal*. London, 1997. 562. 566–569.

<sup>49</sup> Michaels, Alex: *Der Hinduismus. Geschichte und Gegenwart*. München, 1998. 46.

<sup>50</sup> Kulke, Hermann: *Geschichtsschreibung als Heilung eines Traditionsbruches?* In: Report Nr 2/94 der Forschungsgruppe *Historische Sinnbildung. Interdisziplinäre Untersuchungen zur Struktur, Logik und Funktion des Geschichtsbewusstseins im interkulturellen Vergleich* am Zentrum für interdisziplinäre Forschung der Universität Bielefeld (1994/95) 2.; Stein, Burton: *Early Indian Historiography: A Conspiracy Hypothesis*. *Indian Economic and Social History Review*, vol. 6. (1969) 41–59.



potézzissal kapcsolatban azonban több nehézség merül fel. Legelőször is nem látom, hogy a hipotézist milyen történelmi konkrétumok igazolják. Georg Bühler és Stein Aurél a 19. század utolsó évtizedeiben végzett nagy kéziratgyűjtő expedícióikon azt látták, és magam is azt tapasztaltam az 1970–1980-as években, hogy a *bráhmanák* voltak a régi szanszkrit kéziratok gondozói, sokszor tulajdonosai, és a másolókkal vagy a segédszeméllyel jól együttműködtek. Az összeesküvés-elméletektől különben is óvakodni kell. Mint Richard Gombrich professzor bölcsen mondja, a kasztrendszer eredetét társadalmi összeesküvéssel magyarázni naiv dolog volna.<sup>51</sup> A történetírás hiánya és a kasztrendszer kifejlődése sokrétű jelenségek. Tovább gyengíti ezt az álláspontot, hogy mint Romila Thapar is hangoztatja, a történelmi tudat és az ezzel esetleg velejáró történetírás *ksatrija* körökben szökkent szárba. A ciklikus időelmélet és az ezzel szorosan összefüggő, újjászületésekről szóló tan kialakulását pedig Johannes Bronkhorst lausanne-i professzor hatalmas forrásanyag alapján és elgondolkoztató érveléssel a Gangesz medencének egy olyan őseredeti hagyományából származtatja, amely nem a bráhmanista kultúra része.<sup>52</sup>

Ismét más tényező lehet az a jelenség, amelyet összefoglalóan az egyén hangsúlytalanságának nevezhetünk. A szakirodalomban először Nakamura vetette fel, hogy a régi indiaiak kevés személyes életrajzot hagytak ránk.<sup>53</sup> Ide vonható Basham nézete, mely szerint „a hindu India történetéből, amennyire azt rekonstruálni tudjuk, csaknem teljesen hiányznak az érdekes anekdoták és az életszerű személyiségek, amelyek a múlt tanulmányozását étellel töltik meg a hivatásos és az amatőr történész számára egyaránt”.<sup>54</sup> Mindezt más oldalról világítja meg Heinrich von Stietencron tübingeni professzor megfigyelése, miszerint a képzőművészetben is kimutatható ahistorikus tendencia, mert portrékat és felismerhetően egyéni vonásokat a hindu szobrokon alig lehet felfedezni.<sup>55</sup> Romila Thapar is elismeri, hogy amíg az Északnyugat Indiában egy ideig jelentős politikai szerepet játszó baktriai görögök uralkodói érmein magas esztétikai értékű portréábrázolás jelenik meg, Indiában ez különös módon sohasem vált divattá. Ezt ő azért tartja különösnek, mert szerinte a szobrászatban királyok korlátozott ábrázolásával találkozhatunk, és irodalmi portréfestés előfordul a feliratokban megjelenő életrajzokban.<sup>56</sup>

Mostani vizsgálódásaim lezárása előtt fontosnak tartom még röviden bemutatni korunk két kiemelkedő indológusának egymásra épülő véleményét.

Van abban valami különös, hogy a félelmetes vitázó hírében álló Walter Slaje professzor miért veszi át és csiszolja tovább Sheldon Pollock idevágó gondolatát, miközben számos tudományos kérdéshez való viszonyuk leginkább a tűz és víz viszonyához hasonlítható. Pollocknak az a véleménye, hogy a hagyományos Indiában „tudatában voltak az emberi létezés történelmi valóságának”, azt magukévá is tették, és fel is dolgozták, mint máshol a világban. De ez a feldolgozás speciális módozatoknak és a hagyományos, „Indiára jellemző jellegzetes kategóriáknak, eszméknek és megszorításoknak volt alávetve”, ami azzal járt, hogy a „historiográfiai” végtermékek gyakran különböznek attól, amivel máshol az antikvitásban

<sup>51</sup> Gombrich, Richard: *Theravada Buddhism. A Social History from Ancient Benares to Modern Colombo*. London – New York, 1988. 17.

<sup>52</sup> Bronkhorst: *Greater Magadha. Studies in the Culture of Early India*, 69–72.

<sup>53</sup> Nakamura: *Ways of Thinking of Eastern People: India-China-Tibet-Japan*, 128.

<sup>54</sup> Basham: *The Wonder that was India*, 45.

<sup>55</sup> Stietencron, Heinrich von: *Das Kunstwerk als politisches Manifest*. Saeculum, Jg. 28. (1977) Heft 4. 366.

<sup>56</sup> Thapar, Romila: *The Penguin History of Early India. From the Origins to A. D. 1300*. London, 2002. 215–216.

találkozunk.<sup>57</sup> Slaje a történeti tudat és vele együtt a történetírás állítólagos hiányát a modernkor előtti Indiában olyan elterjedt klisének tartja, amelyet egyedül a Kasmírban megmaradt történeti forrásanyag is cáfol, márpedig Kasmírt nem lehet elkülöníteni az indiai kulturális térségtől. Ennek megfelelően – véleményünk szerint bizonyos mai nemzetközi elvárásoknak túlságosan eleget kívánva tenni – azt hangoztatja, hogy az általánosító sablon, miszerint Indiában sohasem fejlődött történeti tudat, egy európai, eleve meglévő feltevésen (*Vorverständnis*) alapul. Ez az eleve meglévő feltevés pontos irodalmi formákat feltételez, amelyekben az igazi történeti tudatnak vissza kellene tükröződnie.<sup>58</sup>

Mindkét vélemény pedáns, mértékletes, talán túlságosan is körültekintő. De mi van mögöttük? Az igazság az, hogy egyik kiváló indológus sem történész. Pollockról köztudott, hogy az orientalizmus vita egyik élharcosa és a mindenkori imperializmus elszánt bírálója. Emellett egy olyan nemzetközi kutatási projekt vezetője, amelynek fő célja megmutatni, hogy az indiai tudomány az angol gyarmatosítás előtt milyen fejlett volt, és hogy az utóbbi az előbbit elsorvasztotta. Ezzel itt nem kívánok vitatkozni, annyit azonban gyorsan megjegyeznék, hogy ha ez az állítás a 16–17. századra érvényes is volna, ebből nem következik az, hogy az ókori Indiában a történeti tudat és a történetírás igazán kifejlődött, és a probléma csak formai jellegű. Ami Slajét illeti, róla elmondható, hogy hosszú évek óta kiemelkedő eredményeket ért el a kasmíri történetírás és hagyomány feltárásában, ennek a hagyománynak az automatikus visszavetítése az ókorba azonban – éppen a források hiányában – nem megalapozott.

A végső szó kimondásának igénye nélkül, ha mégis tartható véleményt kell formálnom, akkor ezt úgy teszem, hogy néhány, általam nagyra becsült tudós idevágó gondolatát idézem, amelyekkel teljes mértékben azonosulni tudok. Oldenberg 1910-ben így ír: „De korholnunk kell-e az indiaiakat azért, hogy indiaiak? Ez a néplélek nem volna ő maga történetien vonása nélkül. Számára más dolgok a meghatározók, mint a történeti értékek. Egy történet görög stílusban, egy Thuküdidész az indiai irodalomban ugyanúgy lehetetlen volna, mint egy Apolló figura Siva szentélyében.”<sup>59</sup> Michaels a hinduizmus és az indiai kultúra vizsgálatában és értelmezésében egyenesen azt írja, hogy itt is érvényesülni kell Hans-Georg Gadamer azon megállapításának, miszerint megérteni annyi, mint másként megérteni.<sup>60</sup> Miklós Pál kedves mesterére, Felvinczi Takács Zoltánra hivatkozva, akinek „Nagy Ázsia” gondolatában éppen a kultúrák egyenrangúságának értékítélete fogalmazódott meg, Kína vonatkozásában azt írja, hogy „a nem-európai kultúrák nem minőségben (értékben), hanem minémiségben különböznek a – még mindig mércének tekintett – európai kultúráktól, magyarán szólva, mások, mint a miénk”.<sup>61</sup>

Ram Sharan Sharma professzor, aki egyedülálló képességekkel rendelkezett, hiszen nemcsak kiválóan képzett volt, de józan paraszti ésszel is bírt, és akkor volt doktorandusz Londonban, amikor Basham és a világhírű marxista régész, Gordon Childe ott tanítottak, hosszú évtizedekig szellemi mentorom volt. Három Delhiben eltöltött évem alatt pedig házsomszédom, akivel gyakran együtt sétáltunk naplemente után, amikor a perzselő forráság enyhült, és az utcákon az élet felpetéződött. Felejthetetlen barátom az autók, motorok,

<sup>57</sup> Pollock, Sheldon: *Mimamsa and the Problem of History in Traditional India*. Journal of the American Oriental Society, vol. 109. (1989) no. 4. 606.

<sup>58</sup> Slaje, Walter: *Kaschmir im Mittelalter und die Quellen der Geschichtswissenschaft*. Indo-Iranian Journal, vol. 48. (2005) 3.

<sup>59</sup> Oldenberg: *Aus dem alten Indien. Drei Aufsätze*, 107.

<sup>60</sup> Michaels: *Der Hinduismus. Geschichte und Gegenwart*, 18.

<sup>61</sup> Miklós Pál: *Tus és ecset. Kínai művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, 1996. 23–24.

kerékpárok, lovak, tevék és elefántok szűnni nem akaró áradatára mutatva ilyenkor azt mondta: „Nyisd ki a szemedet. Ez India. India örök, és állandóan mozgásban van. Az India történetével foglalkozó tudósoknak ezt a mozgást kell tanulmányozniuk, és ebben a fix időpontoknak nincs igazi jelentősége.”<sup>62</sup> Megfogadtam a tanácsát.

---

<sup>62</sup> Vö. Thapar: *The Past Before Us: Historical Traditions of Early North India*, 43.